

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת בהר - בחוקותי, תשע"ג
מספר 1015מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

הונאת דברים

יאיר ברקאי

"וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מייד עמיתך אל תונו איש את אחיו... ולא תונו איש את עמיתו ויראתו מאלהיך כי אני ה' אלהיכם". (ויק' כה: יד-יז)

איסור ההונאה מופיע פעמיים בפרשתנו. לדעת חז"ל,¹ הלאו הראשון בא על עסקי ממון, ואילו הלאו השני על הונאת דברים.² חז"ל מביאים בספרא כמה דוגמאות שמהן ניתן להגדיר הונאת דברים:

כיצד? אם היה בעל תשובה לא יאמר לו: זכור מעשיך הראשונים מה היו. ואם היה בן גרים לא יאמר לו: זכור מה היו מעשה אבותיך, כיצד? היו חליים באים עליו, היה קובר את בנו, לא יאמר לו כדרך שאמרו חבריו לאיוב: "הלא יראתך פסלתך תקנותך ותם דרךך, זכר-נא מי הוא נקי אבד ואיפה ישרים נכתדו" (ד: ו), ראה חמרים מבקשים תבואה מבקשים יין לא יאמר להם: לכו אצל פלוני והוא לא מכר חיטה מימיו. רבי יהודה אומר: אף לא יתלה עיניו על המקח ולא יאמר לו בכמה חפץ זה והוא אינו רוצה ליקח, ואם תאמר עצה טובה אני מוסר לו והרי הדבר מסור ללב נאמר בו: 'ויראת מאלהיך' כל דבר שהוא מסור ללב נאמר בו 'ויראת'.

עיון בדוגמאות המובאות במקור מעורר תמיהה, משום שברובן קשה לזהות את מניע הרמייה. המסקנה מהדוגמאות היא שהונאת דברים אינה קשורה בהכרח ברמייה כבהונאת ממון, אלא זיקתה היא לגרימת עוול, צער, כעס ועלבון לזולת על-ידי הקנטה והבעת חוסר רגישות.³

עיון במקורות אחרים במקרא מביא למסקנה דומה. כאשר יחזקאל הנביא (יח: ז) מתאר את האב הצדיק, הוא מציין בין תכונותיו הטובות: "ואיש לא יונה חבלתו חוב ישיב גזלה לא יגזל לחמו לרעב יתן ועירם יכסה בגד", ואילו הבן הרשע (שם, יב) "עני ואביון הונה גזלות גזל חבל לא ישיב ואל הגלולים נשא עיניו תועבה עשה".

הנביא נותן להונאה מקום מרכזי בהגדרת הצדיק והרשע, מכיוון שמלבד ההונאה הוא מזכיר את הגזלות והחבולות [=המשכונות] הקשורות לענייני ממון, ויש להניח שבהונאה כיוון להונאת דברים. דברים דומים מוצאים אנו בירמיהו (כב: ג): "פה אמר ה' עשו משפט וצדקה והצילו גזול מיד עשוק ונגר יתום ואלמנה אל תנו אל תחמסו ודם נקי אל תשפכו במקום הזה". רש"י על אתר: "אל תונו – זו אונאת דברים".

* ד"ר יאיר ברקאי הוא ראש המכללה האקדמית הדתית להוראה ע"ש הרא"מ ליפשיץ בירושלים.

¹ ספרא בהר פרשה ג ד"ה פרק ד: "ולא תונו איש את עמיתו" זו הונאת דברים. יכול זה הונאת ממון? כשהוא אומר 'אל תונו איש את אחיו' הרי אונאת ממון אמורה. הא מה אני מקיים 'ולא תונו איש את עמיתו'? הרי הונאת דברים".

² שם, וכן בבבא מציעא, נח ע"ב.

³ כך אף הגדרת המילונים מילון גור ומילון אבן שושן ובאנציקלופדיה התלמודית, בערך הונאת דברים. ועיינו גם במאמרו של אברהם אהוביה: "מה היא הונאה?" 'בית מקרא' נב, תשרי-כסלו תשל"ג.

אף מדברי המכילתא לפסוק "וְגַר לֹא תוֹנֶה וְלֹא תִלְחָצְנוּ כִּי גֵרִים הֵייתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם" (שמ' כב:כ) ניתן להגיע למסקנה דומה (מכילתא דר' ישמעאל, משפטים, מס' דנזיקין פרשה יח, ד"ה 'וגר לא תונה'): לא תוננו, בדברים, ולא תלחצנו, בממון, שלא תאמר לו אמש היית עובד לבל קורס נבו⁴ והרי חזירים בין שיניך, ואתה מדבר מילין כנגדי⁵ !

איזה מעשה רמייה יש בהזכרת עברו של הגר, שהיה רגיל בעבודה זרה ובאכילת חזיר? אלא שהדברים הנאמרים לגר מבטאים את חוסר הרגישות וההקנטה הכוונה, והיא היא הונאת הדברים.

התורה והנביאים מזכירים את הנפגעים העיקריים בתופעת הונאת הדברים: השכבות החלשות בחברה – הגרים, העניים, היתומים והאלמנות, כי דיבר הכתוב בהווה, בשכיח. כידוע, החברה נבחנת ביחסה לחוליה החלשה בשרשרת העם, שאין לה קיום אלא בחיזוקה.

חז"ל מזכירים ברגישותם הרבה נמען נוסף שעלול להיחשף לפגע הונאת דברים: הנשים כדברי התלמוד (בבא מציעא, נט ע"א): "אמר רב: לעולם יהא אדם זהיר באונאת אשתו, שמתוך שדמעתי מצויה אונאתה קרובה". אף כאן אין רב מתכוון להונאת ממון [= כתובתה, ירושתה, נכסיה] אלא כדברי רש"י על אתר: "באונאת אשתו – באונאת דברים, לצערה. אונאתה – קרובה לבא, פורענות אונאתה ממהר לבא".

רב מציין את כח דמעתי של האישה, שלעתים זה הדבר היחיד שנותר לה כדי לבטא את צערה וסבלה, ואמנם הגמרא מצמידה לדברי רב את דברי ר' אליעזר:

אמר רבי אלעזר: מיום שנחרב בית המקדש ננעלו שערי תפילה, שנאמר: "גַּם כִּי אֶזְעַק וְאֶשׁוּעַ שְׁתָּם תִּפְלְתִי". (איכה ג:ח) ואף על פי ששערי תפילה ננעלו שערי דמעתי לא ננעלו, שנאמר (תה' לט:יג): "שִׁמְעָה תְּפִלָּתִי ה' וְשׁוּעָתִי הֲאֲזִינָה אֶל-דְּמִעָתִי אֶל-תְּחִרְשִׁי".

זה כוח הדמעה, שממהר את הפורענות על האדם המביא להורדתה מעין האישה. ייתכן שאף הסיפור המוכר על רב רחומי (כתובות, סב ע"ב) עשוי להמחיש דברינו. להלן תרגומו:

רב רחומי היה מצוי לפני רבא במחוזא והיה רגיל שבא לביתו בכל ערב יום הכיפורים. יום אחד משכו הלימוד היתה מצפה אשתו: 'עכשיו בא, עכשיו בא', לא בא. חלשה דעתה, הורידה דמעתי מעינה. היה יושב בגג, נפחת הגג ומת.⁶

לכאורה, "תלמוד תורה כנגד כולם" (משנה פאה א:א) ולכן אף היה מקום לסבור שאף הביקור הקבוע בערב יום הכיפורים עשוי להידחות לצורך נעלה זה, אלא שהמספר מעמיד את ר' רחומי כמי שטעה כאשר העדיף את הלימוד מול ציפיית אשתו לבואו משום המנהג הקבוע שלו בכל ערב יום הכיפורים לבוא לביתו, מנהג שהיה רווח בקרב כל הלומדים, שבגלל קדושתו המרובה של היום הקפידו לשהות בקרב המשפחה. השינוי מהמקובל בלי לידע את האישה ניתן לראות בו הונאת דברים. בהתחשב בעובדה שהסיפור נמסר בבית המדרש לציבור הלומדים על-מנת שילמדו ממנו לקח, הוא נועז מאוד.

נוכחנו אפוא כי לפי הדוגמאות שהבאנו איסור הונאת דברים יש לו נגיעה כמעט לכל תחום בחיינו. **מנין נובעת חומרתו הרבה של איסור זה?**

חז"ל נימקו את חומרת האיסור בהסברים האלה (בבא מציעא, נח ע"ב):

אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי: גדול אונאת דברים מאונאת ממון, שזה נאמר בו: "וְיִרְאֶת מֵאֲלֹהֶיךָ" (ויק' כה:לו) וזה לא נאמר בו: 'ויראת מאלהיך'. ורבי אלעזר אומר: זה בגופו וזה בממונו. רבי שמואל בר נחמני אומר: זה - ניתן להישבון, וזה - לא ניתן להישבון.

שלושה נימוקים לפנינו:

1. העובר על האיסור מוכיח שאין יראת ה' בלבו.
2. בהונאת ממון נפגע רכושו של האדם, אך בהונאת דברים יש פגיעה בנפש האדם, שהיא חמורה לאין ערוך.
3. נזק בממון ניתן להשיב, אך 'לא ניתן' להשיב פגיעה בנפש, ולכן החוטא בהונאת דברים יתקשה לכפר על עונו!

⁴ כל ונבו הם שמותיהם של אלילים בבליים מפורסמים. הביטוי "בל קורס נבו" מקורו ביש' מו: ב

⁵ מכילתא דרבי ישמעאל, משפטים - מס' דנזיקין פרשה יח ד"ה: 'וגר לא תונה'.

⁶ תרגום הסיפור. הוא של מו"ר, פרופ' י' פרנקל, בספרו: **עיונים בעולמו הרוחני של סיפור האגדה**, תל אביב, תשמ"א, עמ' 101-100 ועיינו בניתוח הספרותי שם.